

Микола ГРЕТЧЕНКО

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВНОГО ВПЛИВУ

Виховний потенціал батьківського впливу на дитину можна актуалізувати, розвинувши у суб'єктів цього впливу психологічну готовність до виконання виховної батьківської функції. Ця готовність передбачає: знання технології виховного впливу; вміння реалізувати цю технологію відповідно до виховної ситуації, наявність у батьків належного рівня саморегуляції. Автор психологічно обґрунтував шість шляхів актуалізації потенціалу батьківського виховного впливу.

Виховний потенціал батьківського впливу на дитину можна актуалізувати, розвинувши в суб'єктів цього впливу психологічну готовність до виконання виховної батьківської функції. Ця готовність передбачає: знання технології виховного впливу; вміння реалізувати останню відповідно до виховної ситуації; досягнення батьками відповідного рівня саморегуляції.

Знання технології виховного впливу включає знання особливостей організації цього впливу, починаючи від мети, завдань, змісту, способів організації та закінчуючи особливостями передбачуваних перспектив післядії батьківського впливу.

Вміння реалізувати технологію батьківського впливу відповідно до виховної ситуації – це сукупність психічних утворень суб'єктів цього впливу: 1) здатність відчутти та вміння логічно обґрунтувати доцільність виховного впливу; 2) спроможність антиципувати результативність останнього, виходячи з особливостей актуального стану суб'єкта й об'єкта впливу та обставин, що складають виховну ситуацію; 3) вміння змінити виховну ситуацію з метою підвищення ефективності виховного батьківського впливу.

Досягнення батьками відповідного рівня саморегуляції передбачає вміння діагностувати та корегувати свій актуальний

© Микола Гретченко

стан, спроможність диференціювати власні психологічні проблеми від міжособистісної та виховної проблемної ситуації, відсутність ідейної та іншої зацикленості, позитивне ставлення та гуманістичні установки на дитину й на власні виховні дії, гнучкість стосунків із дітьми.

Виховний потенціал батьківського впливу на дитину – це міра дієвості цього впливу на процес соціалізації останньої. Що саме чинить виховний вплив на дитину в процесі її безпосереднього та опосередкованого спілкування з батьками – тобто що складає основний зміст виховного потенціалу батьківської трансакції? По-перше, це особливості організації внутрішньосімейної міжособистісної взаємодії. По-друге, психологічні механізми дифузії культур у процесі сімейного виховання. По-третє, перебіг міжіндивідних трансакцій, спрямованих на засвоєння дитиною соціального мислення. По-четверте, співвідношення стихійності та цілеспрямованості у феноменологічних характеристиках самого виховного впливу. По-п'яте, особливості соціально-рольового навчання та виховання через ролі. По-шосте, психологічні механізми проектування життєвого шляху дитини у процесі сімейного виховання.

Особливості сімейного виховання в українському суспільстві визначаються, з одного боку, державною моделлю виховного процесу, мірою залучення до реалізації виховних впливів на дитину технологій народної педагогіки, етнотрадиційних ритуалів соціалізації тощо, а з іншого – характеристикою українського психічного типу: когнітивним стилем, стрижнем національного характеру, складовими українського “культурного синдрому” [15, 48].

У реалізації виховних впливів має місце процес дифузії культур [2, 109]. Результатом виховних батьківських впливів стає ідентифікація особистості з культурою не лише в рамках етнічного простору, але й у межах субкультури всуціль і діади “виховник-вихованець” конкретно.

Підґрунтя конкретних виховних впливів у контексті дифузії культур складають такі психологічні механізми: процес особистісного самоусвідомлення через культурну ідентифікацію;

моделювання інформаційного простору соціалізації, тобто створення своєрідної когнітивної системи, котра об'єднує базу даних конкретної культури; механізм осмислення атрибутів; вправлення в реалізації культурно прийнятних соціальних дій і трансформація таких умінь у соціально адекватні навички; механізм аккультурації – своєрідного переучування, корекції девіантності соціальної адаптації.

Перебування особистості одночасно в двох або більше етнокультурних вимірах залишає свій відбиток на маргінальних особистісних утвореннях, таких як: розмитість національної належності (несформованість установки на ідентифікацію себе з певною нацією і відсутність такої ідентифікації); двоїста етнічна самосвідомість (під етнічною самосвідомістю розуміємо прихильність до національних цінностей: мови, території, культури); деіндивідуалізація тощо. Втрата культурної автентичності або неможливість проявляти своє етнокультурне ество викликає порушення психічного здоров'я – культурний шок, який гальмує та деформує процес соціалізації особистості. Етнічна та інша культурна спільнота є соціальним підґрунтям психічної рівноваги через дію механізму егрегорного психозахисту.

Діада “виховник-вихованець” як первинна соціо-культурна одиниця, що забезпечує цілеспрямований процес опанування культури – соціалізацію, є реальною соціальною ситуацією впровадження виховної технології (як у закладах освіти, так і в сім'ї).

Міжособистісні взаємини в сім'ї є каналом трансляції культури, через який здійснюється опосередкування історично складених схем пізнання соціальної реальності.

Відбиваючи панівну в конкретному суспільстві схему соціального мислення, сім'я (як найбільш чутлива до соціальних змін ланка суспільства) покликана виховати в дитині адаптивну гнучкість і мобільність. Ефективним, на наш погляд, підходом до формування адекватного соціального мислення в процесі внутрішньосімейної взаємодії є центрація всіх виховних впливів зокрема та міжособистісних інтеракцій загалом на людині як суб'єкті власного життя.

Умови організації та функціонування сім'ї визначають розвиток соціального мислення дитини. Соціальне мислення має генетичні, сімейно-соціальні та соціокультурні детермінанти. Останні діють на особистість дитини опосередковано – через соціальні (в т.ч. сімейно-родинні) відносини. Це доводить необхідність активізації виховного потенціалу батьківських впливів на дитину, оскільки сім'я причетна до кожної групи вказаних детермінант.

Пов'язуючи соціальне мислення з рефлексивною здатністю людини, ми розглядаємо останнє як абстраговане відображення особистістю себе в соціальному середовищі, як усвідомлення власних знань про себе як про частину людського соціуму, як здатність розв'язувати соціальні задачі крізь призму власної рефлексивності.

У процесі сімейного виховання відбувається рольове навчання, яке може бути цілеспрямованим і спонтанним. Засвоєння соціальних ролей у сім'ї, на нашу думку, відбувається ситуативно, залежно від актуального стану дитини та особливостей просторово-часової організації виховної взаємодії. Необхідною умовою оволодіння роллю є активність дитини. Батьківський вплив, спрямований на рольове навчання дитини, може бути ознайомлювальним (суто навчальним), спонукальним, контролюючим, оцінюючим (підкріплюючим). Оволодіння соціальною роллю включає ознайомлення зі змістом, функціями, нормами і правилами поведінки конкретної ролі; апробування і вправлення в набутті вмінь і навичок поводитися відповідно до вимог суспільства, котрі висуваються перед суб'єктом конкретної соціальної ролі; а також внутрішній стан готовності взяти на себе відповідну роль і пережити її як частину власного буття, ідентифікуючи її з відповідним образом "Я" у структурі самосвідомості.

Ми розглядаємо сім'ю як своєрідний колективний суб'єкт. Тому на перетині індивідуального та колективного в процесі соціально-рольової ідентифікації людини міститься детермінанта ціннісно-орієнтаційної єдності та функціонально-рольової узгодженості здорової сім'ї.

Ми аналізуємо виховання як цілеспрямований зовнішньо детермінований процес опанування соціальних ролей. Один із психологічних механізмів оволодіння соціальною роллю – призначальна та передбачальна дія сімейних експектацій.

Серед чинників освоєння рольової поведінки – організація часу дитини в сім'ї, імітаційне моделювання як прийом засвоєння нової поведінки, рольові ігри як спосіб соціального навчання. Феномен навчання ролей ми розглядаємо як імітацію поведінки, інтеріоризовану в процесах і наслідках соціально-рольової ідентифікації.

Рольова трансформація особи залежно від соціальної ситуації є різновидом пристосування до навколишнього середовища. Неприпустимим є зведення соціальної ролі до конкретних варіантів поведінки, оскільки модель поведінки та Я-образ поєднуються в ролі як єдине ціле.

Суперечливий процес особистісного становлення, пов'язаний із особливостями прийняття чи неприйняття дитиною соціально-рольових експектацій як критеріїв власної поведінки, перебігає під постійним втручанням з боку інших. Необхідним є врахування суб'єктами батьківського виховного впливу такої особливості процесу соціалізації: наблизити дитині момент вищого осягнення себе в світі шляхом надмірного стримування та пригнічення її природних інстинктів, з одного боку, та втручанням у її внутрішні самоексплораційні процеси, форсуючи духовні зміни, з іншого боку, неможливо.

У процесі соціалізації під впливом соціального оточення, насамперед – сімейного, дитиною здійснюється проектування власного життєвого шляху.

Сімейне виховання є своєрідним засобом програмування життєвої стратегії людини. Здатність особистості з'єднувати свою індивідуальність з умовами життя визначає її спосіб організації життя. До структури вказаної здатності належать особливості домагань, саморегуляції, задоволеності особистості та її соціальні зв'язки, які, виступаючи проявами вихованості, є результатом виховних впливів у цілісному процесі соціалізації, включаючи вплив еволюції сімейних взаємин. Останній визначається

структурою шлюбу, що є в основі батьківської сім'ї, особливостями генеалогічних зв'язків та сімейних міфів, місцем дитини в сімейному сузір'ї тощо. Вказані явища є основними детермінантами життєвої стратегії (сценарію, структурування долі – програми життя) дитини.

Однак життєва стратегія як утілення суб'єктної активності дитини віддзеркалює та водночас реалізує особистісні характеристики останньої. Тому найважливішою детермінантою життєвого шляху є сенс своєрідного програмування людиною самої себе та своїх дій, що віддзеркалюється у способі життя.

Процес спілкування в батьківській сім'ї будує саму людину та її власну (майбутню) сім'ю. У зв'язку з цим необхідним для адекватної соціалізації дитини є трансформування закритої сімейної системи із заданим циклом спілкування у відкриту – із комунікативним циклом зі зворотним зв'язком [10, 97]. Заданий цикл є результатом взаємодії неконгруентних особистостей внаслідок їхньої неспроможності адаптувати власну стратегію (як послідовність репрезентативних систем) до ситуації. Для такої внутрішньосімейної взаємодії характерні стереотипні поведінкові реакції загалом і – конкретно – неадекватне реагування на критику. Останнє блокує процес самоактуалізації особистості, перешкоджаючи спонтанним проявам власного ества.

Моделювати поведінку та програмувати життя дитини неможливо лише шляхом зовнішнього “вмонтування” до свідомості останньої й до арсеналу її поведінкових патернів нових стратегій репрезентації досвіду та – як наслідок – її життєвих стратегій. Важливою є інтенційна активність самої особистості як суб'єкта соціалізації та як творця власного життя. У зв'язку з цим необхідним є процес оволодіння дитиною загальнолюдськими та етнокультурними цінностями, етичними нормами, способами духовного зростання. Тому основою соціалізації особистості є моральне виховання, детерміноване особливостями батьківського виховного впливу.

Запропоноване теоретичне дослідження є підґрунтям для розробки психологічного практикуму для батьків з метою актуалізації виховного потенціалу їхнього впливу на дітей.

Виходячи з наведених теоретичних узагальнень, можна диференціювати шість основних шляхів актуалізації виховного потенціалу батьківського впливу.

Перший шлях – це соціально-психологічний тренінг, спрямований на засвоєння батьками способів налагодження конструктивних міжособистісних взаємин у сім'ї. Він включає комунікативну, інтерактивну та соціально-перцептивну програми тренінгу спілкування.

Другий шлях – це психологічна підготовка батьків до передачі дитині етнокультурного досвіду. Вона передбачає емоційний, інструментальний та інформаційний психотренінгові компоненти. Емоційний компонент указаної психологічної підготовки батьків здійснюється шляхом організації батьківських груп підтримки, спрямованих на створення умов для самореалізації батьків як представників одного покоління культури, як носіїв конкретних субкультур. Інструментальний компонент – це тренінг батьківських умінь, організований з метою допомоги батькам, з одного боку, у засвоєнні соціоприйнятних і етнотрадиційних форм поведінки, схвалюваних у сучасному українському суспільстві та світовому співтоваристві, а з іншого – в доборі способів трансляції адекватних зразків культурного досвіду молодшим поколінням. Інформаційний компонент – це психологічна просвіта батьків стосовно міжпоколінних, транскультурних, міжстатевих тощо взаємин, спрямована на подолання стереотипності сприймання батьками молодіжної субкультури, на розуміння останньої, а також на підвищення загальнопедагогічної та етнопедagogічної компетентності батьків.

Третій шлях – залучення батьків до особистісно орієнтованих психопрофілактичних і психотерапевтичних сесій. Останні включають три групи сеансів. По-перше, сеанси раціональної психотерапії, спрямовані на вивчення сенсорного, емоційного та інтелектуального рівнів суб'єктивного батьківського образу виховної ситуації та особистісної проблеми, а також на засвоєння основ правильного мислення (формальної логіки).

По-друге, логотерапевтичні сеанси [12, 24 – 27] з метою активізації духовного зростання батьків, а конкретно –

усвідомлення останніми власних способів сенсотворення. До цієї ж групи ми відносимо психодіагностичні сеанси на визначення рівня особистісної конформності та психопросвітницькі заходи, спрямовані на ознайомлення батьків з особливостями суспільної думки та з психологічними механізмами останньої.

По-третє, тренінг креативності, що включає сеанси розвитку гнучкості мислення, подолання стереотипності.

Четвертий шлях актуалізації виховного потенціалу батьківського впливу – психологічна підготовка батьків як суб'єктів виховного впливу. Він може бути конкретизований у двох напрямках: 1) психосинтетичний досвід [1, 12 – 17] батьків, спрямований на батьківську самоідентифікацію як виховника; 2) тренінг батьківських педагогічних умінь (ознайомлення з технологією виховного впливу [5, 17]; апробація конкретних прийомів висування вимог, здійснення батьківського контролю тощо).

П'ятий шлях – соціально-рольова підготовка батьків до рольового навчання дітей і виховання через ролі. Це включає: 1) залучення батьків до PRH-аналізу з метою їхньої соціально-рольової ідентифікації та комплексного аналізу власної Я-концепції; 2) проєктивну діагностику соціально-рольових очікувань батьків стосовно власних дітей; 3) активне соціально-психологічне навчання [14, 13 – 38] рольової поведінки через групові дискусії, психомалюнок, рольові гри [7, 9], психодраматичні техніки [7, 32] та методи невербальної взаємодії [13, 37].

Шостий шлях – тренінг власної життєвої ефективності батьків, спрямований на усвідомлення та опанування способів регуляції процесу проєктування власного життя. Він об'єднує структурний аналіз батьками власного життєвого шляху на основі трансактного аналізу [3, 12]; сеанси нейролінгвістичного програмування [4, 10]; об'єднані сімейні психоконсультативні сеанси [11, 115].

Описані шість шляхів актуалізації виховного потенціалу батьківських впливів на дитину складають підґрунтя психологічного практикуму для батьків, визначаючи основні програми та процедури останнього. Вони складають єдине ціле в

комплексі психологічних впливів, доповнюючи одні одних. Однак вони не перебувають в ієрархічних відношеннях, тобто порядок процедур може бути довільним, а участь батьків обов'язково добровільна та передбачає самостійний вибір останніми програми практикуму. Найбільшої ефективності, на нашу думку, можна досягти, апробувавши всі шість напрямків процедур, проте дієвим є і кожен з напрямків зокрема.

Отже, психологічна готовність зрілої особистості виконувати виховну батьківську функцію визначає можливість актуалізувати виховний потенціал батьківського впливу на дитину. Відчуття й логічне обґрунтування батьками доцільності виховного впливу, антиципація результатів цього впливу, ефективна зміна виховної ситуації – основа технології виховного батьківського впливу. Через виховний вплив здійснюється трансляція культури в процесі соціалізації дитини. Міжособистісні стосунки в сім'ї є каналом трансляції етнокультури, субкультури, культури спілкування тощо.

Комунікативна, інтерактивна й соціально-перцептивна програми соціально-психологічного тренінгу, соціально-рольова підготовка, а також тренінг власної життєвої ефективності можуть забезпечити засвоєння батьками адекватних способів налагодження конструктивних міжособистісних взаємин у сім'ї. Емоційна, інструментальна й інформаційна психологічна підготовка батьків до передачі дитині етнокультурного досвіду, як і залучення батьків до особистісноорієнтованих психопрофілактичних і психотерапевтичних сесій, є необхідною складовою становлення батьків як суб'єктів виховного впливу, а отже – актуалізації потенціалу батьківського виховного впливу.

1. Ассаджолі Р. Психосинтез: теорія і практика. – М.: RELF-book, 1994. – 314 с.
2. Баронін А.С. Етнопсихологія: Учебное пособие. – К.: МАУП, 2000. – 116 с.
3. Берн Э. Трансакційний аналіз і психотерапія. – СПб.: Братство, 1992. – 224 с.
4. Бэндлер Р., Гриндер Дж. Трансформэйшин. Нейролінгвістическое программирование и структура гипноза. – СПб.: Петербург-XXI век, ИЧП "Белый кролик", 1995. – 317 с.

5. Гретченко Т. Психологічні основи навчальних технологій: навчальний посібник. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 112 с.
6. Киппер Д. Клинические ролевые игры и психодрама. – М.: ТОО “Независимая фирма “Класс”, 1993. – 224 с.
7. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я.Л.Морено. – М.: Прогресс, Универс, – 1994. – 352 с.
8. Лэндрет Г.Л. Игровая терапия: искусство отношений. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 368 с.
9. Люис Б.А., Пуселик Р.Ф. Магия нейролингвистического программирования без тайн. – СПб.: Петербург-XXI век, 1995. – 176 с.
10. Сатир В. Как строить себя и свою семью. – М.: Педагогика-Пресс, 1992. – 192 с.
11. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А.А.Бодалева, В.В.Столина. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
13. Чистякова М.И. Психогимнастика. – М.: Просвещение, 1990. – 128 с.
14. Яценко Т.С. Активна соціально-психологічна підготовка вчителя до спілкування з учнями: Кн. для вчителя. – К.: Освіта, 1993. – 208 с.
15. Triandis H.C. Cultural and social behaviour. – N.Y.// Psychology today. – 1994 – С. 46–54

Николай Гретченко. Психологические основы актуализации потенциала родительского воспитательного влияния. Воспитательный потенциал родительского влияния на ребенка можно актуализировать, развив у субъектов этого влияния психологическую готовность к выполнению воспитательной родительской функции. Эта готовность предусматривает: знание технологии воспитательного влияния; умение реализовать последнюю в соответствии с воспитательной ситуацией; наличие у родителей соответствующего уровня саморегуляции. Автор психологически обосновал шесть путей актуализации потенциала родительского воспитательного влияния.

Mykola Hretchenko. Psychological bases of actualization of potential of parental educational influence. Educational potential of parental influence on the child can be staticized, having developed at the subjects of this influence psychological readiness for performance of educational parental function. This readiness provides: knowledge of technology of educational influence; skill to realize it in conformity to educational situation; presence in the parents of the appropriate level of selfregulation. The author psychologically has proved six ways of actualization of the potential of parental educational influence.